

AVRASYA JEOPOLİTİĞİNDE TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI: TANAP VE TÜRK AKIMI

TURKEY’S ENERGY POLICIES IN EURASIAN GEOPOLITICS: TANAP AND TURK STREAM

Ali Samir MERDAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
(samirmardanov@karatekin.edu.tr)
ORCID: 0000-0002-0699-0549

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin enerji politikalarında önem arz eden Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ile Türk Akımı doğalgaz boru hattının başta Türkiye olmak üzere Azerbaycan, Rusya Federasyonu ve Avrupa Birliği açısından etkilerini araştırmaktır. Bu çerçevede çalışmada Türkiye’nin, TANAP ve Türk Akımı boru hatlarıyla Azerbaycan ve Rusya Federasyonu doğalgazının Avrupa pazarına ulaştırılmasında köprü görevi üstlendiği ve Avrasya jeopolitiğinin enerji stratejisinde daha fazla söz hakkına sahip olmaya başladığı görülmüştür. Avrasya jeopolitiğinde transit ülke konumuna yükselen Türkiye, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu’ndan özellikle doğalgaz ithalatı konusunda da sürekliliğın ve çeşitliliğın sağlanması açısından transferle ilgili enerji politikaları geliştirmiştir. Sonuç olarak, bu iki doğalgaz boru hattının açılmasıyla enerji alanında Türkiye’nin elinin daha da güçlendiği ve Avrasya bölgesinde jeopolitik açıdan stratejik önemini artırdığı belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: TANAP, Türk Akımı, Avrasya, Türkiye, Enerji.

ABSTRACT

The purpose of this study is to analyse the effects Trans Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) and Turk Stream natural gas pipeline, both of which are highly significant for Turkey’s energy policies, on Turkey as well as on Azerbaijan, Russian Federation and European Union. In this sense, this study has revealed that Turkey acts as a bridge for transmitting natural gas from Azerbaijan and Russian Federation to the European market through TANAP and Turk Stream pipelines and has started to become a bigger actor in the energy strategy of Eurasian geopolitics. Having achieved the status of a transit country in Eurasian geopolitics, Turkey has developed energy policies related to transfers to ensure continuity and variability of natural gas importing from Azerbaijan and Russian Federation. In conclusion, the opening of these two natural gas pipelines has not only strengthened the hands of Turkey in the field of energy but it also increased her strategic importance within the Eurasia region in geopolitical terms.

Keywords: TANAP, Turk Stream, Eurasia, Turkish, Energy

Giriş

Enerji, insan hayatının her alanında yaşamın vazgeçilmez bir faktörü olarak öne çıkmıştır. 19. yüzyıla kadar insan gücü ile elde edilen enerji, 19. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi'yle birlikte en büyük dönüşümü gerçekleştirmiştir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle enerjiye olan ihtiyaç da sürekli artmıştır. Enerji, üretim sürecinin zorunlu temel girdisidir. Bununla birlikte enerji, devletlerin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmışlığının en önemli göstergelerinden biridir. Devletlerin enerji tüketimiyle ekonomik ve sosyal kalkınmaları arasında doğru orantı vardır (Koç ve Kaplan, 2008: 70-73). Bir başka ifadeyle, devletlerin ekonomik gelişmeleri ve refah düzeylerinin yükselmesiyle birlikte enerjiye olan taleplerinin ve enerji tüketiminin arttığı herkesçe bilinen bir gerçektir.

21. yüzyılda ekonominin temel direği ve itici gücü olan petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının, insan hayatının sürdürülebilmesi ve yaşam kalitesinin artırılabilmesi bakımından hayati bir önemi vardır (İlter ve Kınık, 2017: 186). Devletler, kendi toplumlarının refahını, sürdürülebilir kalkınmalarını ve askerî varlıklarını devam ettirebilmek için artan petrol ve doğalgaz talebini karşılamayı öncelik listelerinin başına koymuşlardır (Durmuşoğlu, 2016: 284-285). Nüfusun hızla artmasına paralel olarak hem dünya ekonomisinin büyümesi hem de teknolojinin gelişmesi, devletlerin mevcut petrol ve doğalgaz kaynakları ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu duruma ek olarak dünyada petrol ve doğalgaz kaynaklarının coğrafi olarak bölgeler arasındaki dağılımının da eşit olmaması sebebiyle genel olarak enerji ve özel olarak da enerji arz güvenliği politikaları devletlerin 2000'li yıllardan itibaren en önemli gündem maddelerini oluşturmuştur. Devletler bu noktada enerjide sürdürülebilirlik, enerji arz güvenliğinin sağlanması, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik politikalar geliştirerek enerjiyi daha ucuza mal etmenin yollarını aramışlardır.

Türkiye, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları yönüyle pek şanslı sayılmasa da dünyada bu enerji kaynaklarının %70'ine sahip olan Avrasya bölgesindeki Rusya Federasyonu (RF), Hazar Havzası ve Basra Körfezi'ne yakınlığı nedeniyle stratejik bir konumda yer almaktadır. Türkiye'nin, bu stratejik konumu itibarıyla özellikle enerji politikalarında aktif olarak rol alabileceği fırsatları görmesi ve buna yönelik stratejiler ortaya koyması gerekmektedir. Ancak bu sayede Türkiye enerji koridorları üzerindeki konumunu güçlendirebilir ve merkezî bir ülke konumuna yükselebilir. Bu çalışmanın amacı; 12 Haziran 2018 tarihinde açılan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ile 8 Ocak 2020 tarihinde açılan Türk Akımı doğalgaz boru hattının genel olarak Avrasya bölgesi ve özel olarak da Türkiye, Azerbaycan, RF ve Avrupa Birliği (AB) açısından etkilerini ayrıntılarıyla ortaya koymaktır. Bu çerçevede çalışma, iki temel varsayım üzerine inşa edilmiştir. Birincisi, Azerbaycan ile RF doğalgazının Avrupa pazarına ulaştırılmasında köprü görevi üstlenen Türkiye'nin Avrasya jeopolitiğinin enerji stratejisinde daha fazla söz hakkına sahip olmaya başladığı ve daha etkin bir konuma yükseldiği varsayımdır. İkincisi ise Türkiye'nin, Azerbaycan ve RF'den doğalgaz ithalatı konusunda sürekliliğin ve çeşitliliğin sağlanması açısından enerji politikaları geliştirdiği varsayımdır. Bu nedenle çalışmada, öncelikle Avrasya kavramı tanımlanacak olup ardından Türkiye, Azerbaycan, RF ve AB'nin enerji politikaları incelenecektir. Daha sonra da TANAP ve Türk Akımı doğalgaz boru hatları ele alınarak değerlendirilmesinin yarattığı sonuçlar irdelenecektir.

1. Avrasya Kavramı ve Avrasyacılık

"Avrasya" kavramını ilk kez Prusyalı Alexander von Humboldt, 1849'da yayınladığı Kosmos

adlı eserinde kullanarak Avrupa ve Asya coğrafyasını birlikte tanımlamıştı. "Avrasyacılık" terimi ise ilk kez coğrafyacı V. I. Lamanskiy tarafından 1900'lü yıllarda kullanılmaya başlanmıştı. Jeopolitik teorilere de çok geçmeden konu olan bu ifade, uluslararası ilişkiler disiplininde Halforg Mackinder tarafından kullanılmaya başlanmıştır (İşyar, 2013: 2-3). Sovyetler Birliği'nin (SB) dağılmasından sonra ise RF'de Atlantikçi-Avrasyacı çatışması yaşanmış ve Avrasyacılık, 2000'den itibaren Rus dış politikasının ana teması hâline gelmiştir.

Devletlerin dış politikalarının örtüşmemesi ve bölgeye yönelik bakış açıları ile beklentilerin farklı olması, Avrasya kavramını tanımlamaya çalışan uzmanların tek bir tanım üzerinde uzlaşmasına engel teşkil etmiştir (Özder, 2013: 66). Bu sebeple Avrasya kavramı için tek bir tanım yapılması pek mümkün olmamıştır. Bununla beraber Amerikalı ünlü stratejist Zbigniew Kazimierz Brzezinski tarafından ifade edilen Avrasya tanımı genel kabul görmüştür: Genel anlamda Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği noktayı, özel anlamda ise Asya'nın batısıyla Avrupa'nın doğusu arasında bulunan ve kimi jeopolitika uzmanlarına göre dünyanın merkezi kabul edilen bölgeyi ifade etmektedir (İşyar, 2013: 4-5). Bu bağlamda Avrasya; Doğu ve Güneydoğu Avrupa, RF, Kafkasya, Orta Asya'nın yer aldığı ve Türkiye ile Orta Doğu'nun da dâhil edildiği bölgeye denir.

Tanımda özel anlamıyla sınırları belirlenen bölgenin tarihi, sosyal ve kültürel özellikleri dikkate alındığında, jeopolitika uzmanlarının ulaştığı sonuçlar da göz önünde bulundurulduğunda Avrasyacılık, genel bir ifadeyle RF ile özdeşleşmiş, etkin olma politikasının yansıması olduğu düşünölen bir çeşit bölgeselleşme girişimidir (Tüysüzoğlu, 2013: 299).

Türkiye'de Avrasya'ya dair araştırmalarıyla tanınan Tellal "Neresidir Avrasya ya da nedir?" sorusuna şu şekilde cevap vermiştir: SB'nin dağılmasının ardından kullanılmaya başlanan, Hazar ve çevresindeki enerji kaynaklarının bulunduğu coğrafyanın adıdır. Türkiye'de ise coğrafi olmaktan çok siyasi olarak algılanmıştır. Bu algılamanın da iki tür kullanımına tanık olunmuştur: Dar anlamda "Türk Dünyası"nı, geniş anlamda ise Soğuk Savaş sonrasında kapitalist ekonomik sisteme eklenen coğrafyayı anlatmaktadır (Tellal, 2005: 55).

Genel bir bakış açısıyla Avrasya, çeşitli noktalarına vurgu yapılan pek çok farklı tanıma konu olan bir coğrafya özelliği taşımaktadır. Avrasya'nın çok boyutlu tartışmaların odak noktasında olmasının en önemli nedenleri; büyük bir coğrafi alanı kapsamasıyla birlikte uluslararası politika, ekonomi ve enerji kaynakları bakımından taşıdığı önemdir.

Geçmişten bugüne kadar hem ekonomik hem de uluslararası politikada kendini güçlü hisseden veya güç sahibi olmak isteyen bütün devletler için jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı ortak ilgi alanı olan Avrasya, coğrafi bir tanımlamadan çok daha fazlasını ifade etmektedir.

2. Türkiye'nin Enerji Politikaları

Son yıllarda Türkiye, nüfus artışı ile birlikte ekonomik büyüme ve sanayileşmenin gelişmesi sonucunda enerji talebinin hızla arttığı devletlerin başında gelmektedir. Bu durum enerji kaynakları bakımından pek şanslı olmayan Türkiye'nin dışa bağımlılığını artırmıştır. Türkiye'nin özellikle petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarında dışa bağımlı bir devlet konumunda olduğu bilinen bir gerçektir. Doğalgaz ihtiyacının %99'unu ithal eden Türkiye'nin, son yıllardaki verilere göre doğalgaz talebinin, Çin Halk Cumhuriyeti'nden (ÇHC) sonra en fazla artış gösteren devlet olduğu gözlemlenmiştir (British Petroleum, 2018: 8). Enerji kaynaklarına özellikle doğalgaz ve petrole olan bu bağımlılık, Türkiye'nin özelde enerji, genelde ise dış politikalarına yön vermiştir. Toplam enerji ihtiyacının %35'ini doğalgazdan, %29'unu kömürden, %27'sini de petrolden

karşılaman Türkiye; bu ihtiyacının ancak %26'sını öz kaynaklarından karşılarken %74'ünü ise ithal etmektedir (Dünya Enerji Konseyi, 2021).

Enerjinin ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel girdisi olduğu dikkate alındığında petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde üretimi ve temini Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Uluslararası ilişkiler sisteminin giderek karmaşıklaştığı dünyada siyasi ilişkiler çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Enerji kaynaklarında tek bir devlete bağımlı olmak, ilerleyen süreçte siyasi ilişkilerin değişmesi hâlinde ihracatçı devletin bu durumu koz olarak kullanma olanağına zemin hazırlayacaktır. Bu bağlamda Türkiye, tek bir devlete bağımlı olmanın yaratacağı olumsuz durumlardan en az şekilde etkilenmek amacıyla beş farklı devletten doğalgaz, sekiz farklı devletten ise ham petrol ithal etmektedir (Tamzok, 2014). Ancak bu durumun Türkiye için yeterli olmadığı açık bir gerçektir. Bu bağlamda Türkiye, alternatif enerji kaynaklarına yönelmeli ve yenilenebilir enerji kaynakları konusunda projeler hazırlayarak enerji ihtiyaçlarını kendi öz kaynaklarından karşılamalıdır.

Türkiye'nin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları dikkate alındığında dışa bağımlılığının kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Çünkü bölge devletleri ile kıyaslandığında Türkiye'nin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının yetersiz ve derinde olması sebebiyle üretim maliyetinin yükselmesi, enerji konusunda dışa bağımlılığı artırmaktadır (Onur, 2006: 245). Ancak Türkiye'nin, toplam enerji ihtiyacının sadece %26'sını kendi öz kaynaklarından karşıladığı göz önüne alındığında yapılan üretim, talebi karşılamada yetersiz kalmaktadır.

Yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye'nin enerji stratejisinin şu şekilde özetlenmesi mümkündür (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021):

- Enerji talebini ve ithalat bağımlılığını göz önünde bulundurularak enerji güvenliği bağlantılı faaliyetlerin öncelik hâline getirilmesi,
- Enerji zincirinin her aşamasında çevre ile ilgili kaygıların dikkate alınması,
- Enerji politikasında reformlar yapılması, rekabetçi bir piyasa oluşturularak üretkenlik ve verimliliğinin artırılması,
- Enerji teknolojileri ile bağlantılı AR-GE çalışmalarının artırılmasıdır.

Türkiye enerji politikalarını, özetlenen bu stratejiler çerçevesinde belirlemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021): Petrol ve doğalgazın tedarikinde kaynak ve güzergâhın çeşitlendirilmesi, hem enerji verimliliğinin hem de yerli ve yenilenebilir enerji oranının artırılması ve Avrupa'nın enerji güvenliğine katılım sağlanmasıdır. Türkiye, Avrupa'da enerji çeşitliliği sağlanabilmesi amacıyla Hazar Havzası kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında geçiş ülkesi konumuna gelerek enerji köprüsü olma rolünü üstlenmiştir (Aydın, 2012: 208). Bu köprü olma rolü, enerji güvenliği açısından Türkiye'ye bazı avantajlar kazandırmasının yanında çeşitli sorumluluklar da yüklemiştir.

Türkiye, Avrasya jeopolitiğinde bulunan RF, Hazar Havzası ve Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması için geçiş güzergâhı özelliği taşımasının yanında bu bölgeler için enerji pazarı da olan bir ülke konumundadır. Bu bağlamda enerji kaynaklarının ithalatı konusunda sürekliliğin, arz güvenliğinin ve çeşitliliğin sağlanması açısından enerji transferiyle ilgili projeler geliştirilmesi Türkiye için büyük önem arz etmektedir (Bayraç, 2009: 135). Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum ve TANAP boru hatlarının hizmete açılmasıyla Avrupa pazarına

petrol ve doğalgazın ulaştırılmasında güvenli bir güzergâh oluşturulmuştur. Bununla birlikte İran-Türkiye, Mavi Akım doğalgaz boru hatları ve Kerkük-Yumurtalık, Samsun-Ceyhan petrol boru hatlarının yanında birçok projeye Avrasya jeopolitiğinde transit ülke konumundaki Türkiye, küresel ve bölgesel güçlerin enerji politikalarında önem arz etmeye başlamıştır (Durmuşoğlu, 2016: 297-298). Tüm bu projelerin devamı niteliği taşıyan ve 2020’de tamamlanan Türk Akımı projesi, Türkiye’nin, enerji politikalarının odağında olma potansiyelini daha da ön plana çıkarmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde; enerji kaynakları bakımından pek şanslı olmayıp dışa bağımlı bir konumda olan Türkiye’nin, enerji politikaları olamayacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü Türkiye, enerji politikalarını doğrudan etkileyebilecek coğrafi konumda bulunmaktadır. Türkiye, hem coğrafi konumu hem de dünyada petrol ve doğalgaz kaynaklarının çoğunluğunu elinde bulduran Hazar Havzası, Basra Körfezi ve RF’ye yakınlığı itibarıyla Avrasya bölgesinde jeopolitik bir öneme sahiptir. Hazar Havzası, Basra Körfezi ve RF’de bulunan petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının Avrupa’ya ulaştırılmasında transit ülke konumunda olması nedeniyle Türkiye, ithalatçı ve ihracatçı devletler arasında köprü görevini üstlenmiştir.

3. Azerbaycan’ın Enerji Politikaları

SB’nin dağılmasından sonra Hazar Havzası’ndaki enerji kaynakları, Avrupalı devletler için çok önemli bir duruma gelmiştir. Küresel ve bölgesel güçler ile çok uluslu şirketler, Hazar Havzası’nın zenginliğinden pay almaya çalışırken bu enerji kaynakları, zenginliğin asıl sahibi olan bölge devletleri tarafından ise ekonomilerinin dönüşümünü sağlayacak bir araç olarak algılanmaktadır (Akdiş, 2009). Hazar’ın enerji kaynakları söz konusu olduğunda daha fazla petrol ve doğalgaz rezervine sahip olan Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda uluslararası arenada Azerbaycan’ı önemli kılan faktörlerin başında sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri gelmektedir (Kedikli ve Çiçek, 2020: 80-81). Azerbaycan’ın gelişmesinin de petrol ve doğalgaz sektöründeki güçlenmeye bağlı olduğunu söylemek mümkündür (Aras, 2004: 135-136).

Azerbaycan’ın enerji sektöründe dikkat çeken iki önemli konu vardır: Bunların ilki, tükenen eski enerji sahalarının durumu iken ikincisi de henüz gelişmemiş olan yeni sahalarıdır. Eski sahaların yeni teknolojilere ayak uydurarak yenileştirilmesi ve denizdeki sahalarının geliştirilmesi Azerbaycan’ın enerji sektöründeki önemli bir sorundur. Zira eski yatakların gelecekte de aktif olabilmesi için yeniden yapılandırılması gerekmektedir (BOTAş, 1998: 14).

Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Ebülfeyz Elçibey döneminde enerji şirketleriyle görüşmeler başlatıldı. Bu görüşmelerde ilk olarak, ekonomiye kaynak sağlanarak devletin bağımsızlığının devamını sağlamak amaçlanmıştı. 1992 yılının Eylül ayında, BP/Statoil’le Çırac ve şahdeniz yatakları ve Ramco-Pennzoil’le Güneşli yataklarının geliştirilmesine dair anlaşmalar imzalandı (Gökay, 1998: 52-53). Ancak Haydar Aliyev döneminde yapılan bu anlaşmalar iptal edilerek görüşmelere yeniden başlandı. 1994’te tamamlanan görüşmelerin neticesinde “Asrın Anlaşması” adıyla da bilinen ilk ve en önemli anlaşma BP önderliğindeki Azerbaycan Uluslararası Operasyon şirketi (Azerbaijan International Operation Company-AIOC) ile Azerbaycan Devlet Petrol şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic-SOCAR) arasında 20 Eylül 1994’te Bakü’deki Gülistan Sarayı’nda imzalandı (Aliyev, 1997: 9). Böylece Azerbaycan’ın uluslararası topluma katılması, Azerbaycan’a yabancıların yatırım yapması, ülke ekonomisi ve altyapısının geliştirilmesi için bir kapı açıldı (Aliyev, 2007). Asrın Anlaşması’na 11 şirket katıldı. Konsorsiyuma ortak olan BP, Ramco, Amoco, Unocal gibi Batılı şirketler, Azerbaycan’ın enerji

kaynakları üzerinde önemli haklar elde ettiler. Süresi 30 yıl olan ve petrol üretiminin paylaşımını içeren bu anlaşmanın toplam yatırım tutarı 11,5 milyar dolardır. Bu anlaşmayla Hazar üzerindeki Azeri, Güneşli ve Çırac petrol yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi AIOC'ye verildi (Merdan, 2020: 38). AIOC, petrol yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi sırasında çıkacak olan doğalgazı ise Azerbaycan'a bırakacaktı (Azerbaycan, 1994). Bu anlaşmadan sonra, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarıyla ilgili 21 anlaşma daha imzalandı (Azerbaycan, 2019).

Azerbaycan, enerji kaynaklarıyla ilgili imzalanan anlaşmalarla; bağımsızlığını koruyarak güçlendirmek, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için Batılı devletlerden destek sağlamak, üzerindeki baskı ve etkileri dengelemek amacı gütmüştür. Bu anlaşmalar imzalandıktan sonra Azerbaycan'ın hem Hazar'daki hem de bazı kara bölgelerindeki enerji üretimi artmıştır. Enerji üretimindeki söz konusu bu artışın ülke ekonomisine katkısı, 2006'dan itibaren somut olarak görülmüştür. Zira Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi 2006'da (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019), Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı projesi 2007'de ve TANAP projesi ise 2018'de (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019) tamamlanarak hizmete açıldı.

Yabancı petrol şirketleriyle yapılan iş birliği, Azerbaycan ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. İlk olarak; Azerbaycan modern teknoloji elde etmiş, petrol ve doğalgaz sanayisi ile bunların altyapısını yenileme fırsatı bularak petrol ve doğalgaz sanayisinin gelişmesine katkı sunan müessese ve teşkilatları kurabilmiştir. İkinci olarak da; yabancı şirketlerin ödediği ve Azerbaycan bütçesine dâhil olan vergilerin tutarı arttığından binlerce iş yeri açılmasıyla devletin bağımsızlığının esasını teşkil eden ekonominin gelişmesi gerçekleşmiştir. Bir diğeri ise; Azerbaycan petrol ve doğalgaz ihracatından milyarlarca dolar gelir sağlamıştır (Merdan, 2020: 40).

Ayrıca enerji kaynaklarıyla ilgili imzalanan anlaşmalar; Azerbaycan petrolü ile doğalgazının dünya piyasalarına arzını, yeni petrol ile doğalgaz sahalarının gelişimini ve boru hatlarının inşa edilmesini sağlamıştır. Enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ihracı, hem uluslararası hem de bölgesel finans kuruluşlarının, Azerbaycan'ın kredi notlarını artırmasını sağlamış ve bu durum da Azerbaycan'a yönelik yatırımları teşvik etmiştir (Merdan, 2020: 40). Bu bağlamda Azerbaycan'ın uyguladığı enerji politikaları ekonomik gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

4. Rusya Federasyonu'nun Enerji Politikaları

1991'den itibaren RF, SB'den kalan mirası devralmıştır. Sahip olduğu enerji kaynakları ve askerî gücü sayesinde RF, kendisini Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) karşı koyabilecek yegâne güç olarak tanımlamıştır. Doğalgaz ve petrol gibi enerji rezervlerinin yanı sıra çok sayıda değerli madene sahip olan RF, doğal kaynaklar bakımından dünyanın en önemli devletlerinden biri konumundadır. Ancak RF ekonomisinin temel dayanağı petrol ve doğalgaz rezervlerine dayanmaktadır. RF; dünya petrol rezervlerinin %6,6'sı ile dünya doğalgaz rezervlerinin de %26,3'üne sahiptir. Ekonomik gücün artmasında önemli etkenlerden birisi olan enerji kaynakları bakımından RF; ABD ve ÇHC ile kıyaslandığında daha avantajlı konumdadır. Çünkü RF dünyada; doğalgaz rezervinin zenginliği bakımından ilk sırada, kömür rezervinin büyüklüğü bakımından ikinci sırada, petrol yataklarının zenginliği bakımından da sekizinci sırada bulunmaktadır (Nogayeva, 2011: 54-58). 2005'te RF, Ulusal Güvenlik Konseyinde "enerji süper gücü" olma hedefini belirleyerek dünya kamuoyuna sunmuştur. Bu bağlamda RF, hedef edindiği süper güç olma ideallerini enerji kaynakları üzerinden kurgulamış ve önemli adımlar atarak Gazprom'u dünya şirketi hâline getirmiştir (Durmuşoğlu, 2016: 294).

RF, sahip olduğu doğalgaz ve petrol rezervlerinin yanı sıra Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarına da yönelerek bu bölgelerdeki kaynakların kendi kontrolünde dünya pazarına açılmasını istemiştir (Kedikli ve Çiçek, 2020: 83). Bu bağlamda RF'nin temel amacı, söz konusu bölgelerdeki enerji kaynaklarının da kontrolünü sağlayarak dünyanın en büyük enerji aktörü olmaktır. RF'nin, enerji kaynaklarını doğru kullanmasıyla istediği hedefe ulaşması mümkün olabilir.

RF, enerji kaynakları ve geçmişten miras kalan tarihsel misyonu ile her zaman stratejik bir güç olmuş ve bu stratejik gücünü koruyabilmek adına enerji ile ilgili konularda devletçi politikalar izlemiştir. Ancak RF'nin izlediği bu devletçi politikalar, ABD ve AB'nin rahatsız olmasına sebep olmuştur (Kedikli ve Çiçek, 2020: 83-84). Özellikle AB'nin, enerjiyi bir silah olarak kullanan RF'ye karşı farklı alternatiflere yönelmesi üzerine RF, üye devletlerle tek tek anlaşmalar yapmıştır. Böylece RF, AB'nin bir bütün hâlindeki etkisini azaltarak üye devletleri kendine bağlı tutmayı amaçlamıştır.

11 Eylül 2001'den itibaren ABD'nin Orta Doğu'daki etkinliğini artırmaya ve Türkiye'nin de Nabucco gibi alternatif olabilecek projelere müdahil olmaya başlaması üzerine RF, Avrasya bölgesindeki olayları çok iyi analiz ederek yeni stratejiler belirlemiştir. Bu bağlamda RF'nin amacı Avrasya bölgesindeki nüfuzunu artırarak dünya enerji piyasasındaki etkin gücünü sağlama almaktır. RF tarafından belirlenen bu stratejilerin başında da Türkiye'den geçecek olan Nabucco gibi projelerin engellenmesinin geldiği söylenebilir.

Her ne kadar bazı ekonomik sıkıntılar yaşıyor olsa da sahip olduğu doğal kaynaklar ve askerî gücü sayesinde RF, 21. yüzyılın enerji savaşlarında avantajlı tarafları olan güçlü bir devlettir. Ancak ekonominin çatısını, enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerin oluşturması RF'nin zayıf tarafları olarak öne çıkmıştır (Durmuşoğlu, 2016: 295). Fakat her ne olursa olsun hem sahip olduğu enerji kaynakları bakımından hem de tarihsel süreçte Avrasya bölgesinde güçlü devletlerden biri olması nedeniyle RF'nin; uluslararası sistemde küresel bir güç olduğu ve dünyanın önde gelen devletlerinden biri olduğu söylenebilir.

5. Avrupa Birliği ve Enerji Arz Güvenliği

AB'nin enerji politikası, topluluğun da temeli sayılan Paris Antlaşması (1951) ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğuna (AKÇT) dayanmıştı. O dönemde toplam enerji ihtiyacının üçte ikisini karşılayan kömür ile birlikte çeliğin yönetimi 1951'de imzalanan Paris Antlaşması ile AKÇT'ye devredilmışti. Nükleer enerjinin sorumluluğu ise 1957'de Roma Antlaşması'nın imzalanmasıyla kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğuna (AAET) bırakılmıştı. AAET, nükleer gücü geliştirmek adına iş birliğini artırarak bu konuda kapsamlı araştırmalar yapılabilmesi için uygun şartları sağlamayı amaçlamıştı. Petrol, doğalgaz ve elektriğin sorumluluğu da 1957'deki Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) verilmişti (Mor, 2010: 499-508). AB'nin enerji politikaları o yıllardan itibaren Avrupa Topluluklarının (AT) bütünleşmesiyle paralellik içinde gelişme göstermiştir.

1950'li yılların başlarında istenen başarı elde edilse de topluluk üyeleri tarafından kuralların ihlal edilmesi, talebi aşan miktarlarda üretim yapılması, ortaya çıkan sorunların topluluk içinde değil de bireysel olarak çözülmesi AT'ye olan güvenin azalmasına ve başarısızlıkların artmasına neden oldu.

1973'teki petrol krizi ile birlikte enerji stratejisinin yeniden belirlenmesi gerekliliği ortaya çıktı.

Bu krizden çeşitli dersler çıkaran AT, petrol ve benzeri enerji kaynaklarının sınırlı olduğunu fark edip alternatif arayışlara yönelerek yenilenebilir enerji kaynaklarıyla ilgili çalışmalar başlattı.

AT Konseyi yaşananları dikkate alarak 1974'te "Yeni Enerji Politikası" stratejisini kabul edip 1986'ya kadar hayata geçirilmesi amaçlanan bazı ilkeler belirledi. Amaçlanan bu ilkelerin başında; üye devletlerin petrole bağımlılıklarının azaltılması bulunuyordu. Bunun gerçekleştirilebilmesi için petrole alternatif olabilecek enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi gereği üzerinde durularak petrol yerine Avrupa'da daha bol bulunan kömürün kullanılmasının önemi vurgulandı (Yıldız, 2013: 165-166).

1980'li yılların başında kullanılan enerji kaynaklarının doğayı tahrip ettiği üye devletler tarafından kabul edilerek enerji konusundaki kaygılar dikkate alınmaya başlandı. 1986'ya gelindiğinde AT Konseyi, 1995'e kadar hayata geçirilmesi gereken yeni hedefler belirledi. Buna göre enerjide ortak bir iç pazar oluşturulmalı, enerjinin güvenli ve ucuza ulaştırılması amaçlanmalı, çevresel kaygılar dikkate alınıp yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelerek kaynak çeşitlendirilmesi sağlanmalıydı. Bu bağlamda kaynaklar çeşitlendirilerek enerji arzında güvenliğin sağlanması kolaylaşacaktı. Fakat 1990'da Körfez Savaşı'nın çıkması ve 1991'de de SB'nin dağılması sebebiyle istenen hedeflere ulaşılamadığı için politikaların revize edilmesi gerekliliği ortaya çıktı.

Revize edilmesi gereken politikalar doğrultusunda AB Komisyonu, 1995'te Yeşil Kitap'ı, 1996'da da Beyaz Kitap'ı yayınladı. Beyaz Kitap ile birlikte AB'nin üç önceliği belirlendi. Bunlar; enerji güvenliğinin sağlanması, çevresel kaygıların dikkate alınması ve rekabetçi bir enerji piyasasının oluşturulmasıydı. Ardından AB Konseyi tarafından 2000'de yayınlanan Yeşil Kitap'ta, AB Komisyonunun tespit ettiği bu üç önceliğe dikkat çekilerek birliğin uzun vadedeki enerji politikaları belirlendi (Yıldız, 2013: 167).

2013'te RF-Ukrayna ilişkilerinin gerginleşmeye başlaması, AB devletleri açısından enerji arz güvenliğinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Yaşanan kriz sonrası RF'nin güvenli bir kaynak olup olmadığı Avrupalı devletler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Kriz sonrası RF'nin enerjisi silah olarak kullanmaya başlaması sonucunda AB de enerji arz güvenliğini artırmaya çalışarak farklı kaynaklara yönelmeye başlamıştır. Ayrıca Kuzey Denizindeki petrol ve doğalgaz rezervlerinin azaldığı da dikkate alındığında AB'nin enerji güvenliğinin risk altında olduğu görülmüştür. Buna ek olarak son yıllarda hızlı ekonomik büyüme sürecine giren ÇHC ve Hindistan gibi devletlerin enerji kaynağı taleplerinin artması, AB'nin enerji arz güvenliğini tehlikeye sokan nedenler olarak sayılabilir. Nitekim enerji talebinin artması, fiyatlarının da artmasına neden olmuştur.

Avrupa kıtası, dünyanın hem en gelişmiş bölgesi hem de sanayileşmenin en fazla olduğu bölge konumundadır. Fakat tükettiği enerjinin büyük bir bölümünü ithal eden AB üyesi devletler için bu durum potansiyel tehlike arz etmiştir. AB'nin en önemli ithal ürünü olan petrol ve doğalgazın büyük bir bölümü için RF ve Norveç'e bağımlı olması, AB adına tehlike arz etmiştir. Bu durumun en bariz örnekleri 2013'teki RF-Ukrayna ilişkilerinin gerginleşmesi ve 2014'teki Kırım'ın ilhakı sırasında yaşanmıştır. Bu bağlamda AB ve üye devletler; başta Azerbaycan olmak üzere Hazar Havzası enerji kaynakları ve TANAP gibi güzergâhların çeşitlendirilmesi yoluna gitmenin yanında, yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketimdeki payının artırılması amacıyla çaba sarf etmiştir.

6. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ve Değerlendirilmesi

SB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden Kafkasya ve Orta Asya devletleri, RF etkisi olmaksızın doğalgaz ve petrol anlaşmaları imzalayarak Avrupa pazarına açılıp kâr oranlarını artırmak istemişlerdir. AB açısından ise enerji arz güvenliğinin önemi, Ukrayna krizinde RF'nin Kırım'ı ilhakı ve enerjiyi stratejik bir silah olarak kullanmaya başlamasından dolayı bir kez daha öne çıkmıştır. Buna bağlı olarak da AB; RF'ye alternatif olması açısından genel olarak Kafkasya ve Orta Asya bölgesine, özel olarak da Hazar Havzası'na verdiği önemi giderek artırmıştır. Hazar Havzası'ndan çıkarılan petrol ve doğalgazın Avrupa'ya güvenli bir şekilde taşınması bağlamında Türkiye'nin değeri daha da artmaya başlamıştır. AB'nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasında önemli olan boru hattı güzergâhlarının çeşitlendirilmesi ve bu boru hatlarının da Türkiye'den geçmesi, AB'nin enerji politikaları için Türkiye'yi merkezî bir konuma yükseltmiştir. Buna bağlı olarak da AB; özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Nabucco boru hatları ile enerji arz güvenliğini sağlam bir zemine oturtmayı amaçlamıştır. Ancak Nabucco projesi, tedarikçi devlet ve finansal destek eksikliği gibi nedenlerle gerçekleşmemesinden dolayı alternatif projeler için çalışmalar başlatılmıştır.

Nüfusun hızla arttığı, hızlı ekonomik büyüme ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı dünyada enerji talebinin de bunlara paralel bir hızla arttığı görülmektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında enerji kaynakları bakımından pek şanslı olmayan AB üyesi devletler için enerji maliyetleri de giderek artmaktadır. AB, ihtiyacı olan enerjinin 2009'dan itibaren yaklaşık %50'sini ithal etmekte iken 2030'lu yıllarda bu oranın %70'lere ulaşması beklenmektedir (Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED), 2021). Yenilenebilir enerji konusunda AB üyesi devletler başarılı sonuçlar elde etmiş olsalar da doğalgaz bu devletlerin mevcut ihtiyaçlarının karşılanmasındaki önemini korumaktadır. RF'den alınan doğalgazın AB için güvenli olmaması dikkate alındığında, Azerbaycan doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı amaçlayan TANAP projesinin önemi artmaktadır. Türkiye ise boru hatlarının kendi sınırlarından geçmesi esnasında üstlendiği köprü olma görevi dolayısıyla hem kendi doğalgaz ihtiyacını karşılayacak hem de artan doğalgaz talebinin karşılanmasında AB için daha da önemli hâl gelecek ve ekonomik açıdan kalkınma sağlayacaktır.

TANAP projesi, 2011'de düzenlenen III. Karadeniz Enerji ve Ekonomi Forumu'nda SOCAR tarafından ilk defa açıklandı. Bu açıklamada, Azerbaycan doğalgazının uzun vadede Türkiye ve Avrupa pazarına arz edilmek üzere Türkiye'nin doğu sınırından batı sınırına kadar uzanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı projesine ilişkin çalışmaların başladığı ifade edildi (Aras, Süleymanov ve Hasanov, 2013: 994). TANAP boru hattının Türkiye'deki giriş noktası Ardahan'ın Posof ilçesidir. Türkiye toprakları üzerinden uzun bir mesafe kat ederek Yunanistan sınırında bulunan Edirne'nin İpsala ilçesindeki TAP boru hattıyla birleşmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019). 1850 km. uzunluğunda olan TANAP boru hattında Azerbaycan kaynak devlet, Türkiye ve Gürcistan da hem tüketici hem de transit devlet konumundadır (Erdoğan, 2017: 16).

TANAP projesiyle ilgili anlaşma, Azerbaycan ile Türkiye Hükümetleri arasında 26 Haziran 2012'de İstanbul'da imzalandı. 2015'te, Kars'ta gerçekleştirilen temel atma törenine Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanları'nın yanı sıra birçok devlet bakanı ile AB'den yetkililer de katıldı. TANAP projesi 12 Haziran 2018 tarihinde tamamlanarak hizmete açıldı (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019). TANAP boru hattına 16 milyar metreküp doğalgaz yüklenmesine ve altı milyar metreküp doğalgazın Türkiye'ye bırakılmasına karar verildi. Daha sonra hattın taşıma kapasitesi artırılarak 2023'te 23 milyar, 2026'da ise 31 milyar metreküpe çıkarılması hedeflendi (Erdoğan, 2017: 22-23). Azerbaycan ile Türkiye arasında yapılan bu anlaşmada Türkiye'yi Boru

Hatlarıyla Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) temsil etti. BOTAŞ'ın ilk başta %20 olan payı 2013'te %30'a çıkarıldı. Buna göre son anlaşma ile TANAP üzerindeki şirket paylarının dağılımı BP %12, SOCAR %58 ve BOTAŞ %30 olarak belirlendi (CNN Türk, 2017). TANAP ile Türkiye'ye ilk doğalgaz akışı 2018'de gerçekleşirken (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019) 2020'de de TAP projesinin tamamlanması ile Avrupa'ya doğalgaz akışının sağlanması planlandı (Milliyet, 2020).

Enerji kaynakları bakımından dünyanın önde gelen devletlerden biri olan RF, enerjiyi her zaman stratejik bir faktör olarak kullanmıştır. RF'nin amacı, Hazar Havzası'nda etkinliğini artırarak dünya enerji piyasasında tekel olmaktır (Kedikli ve Çiçek, 2020: 89-92). Bu bağlamda RF, kendine rakip olacak projeleri her zaman olumsuz karşılamıştır. Nabucco projesi bunun en büyük örneğidir. Yine TANAP ile Azerbaycan'dan çıkarılacak doğalgazın Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırılacak olmasını da RF tarafından olumsuz karşılanan bir durumdur. Çünkü RF, ilerleyen süreçte Türkmenistan doğalgazının da eklenmesi durumunda uluslararası enerji pazarında kendi payının azalacağını düşünmüştür. Piyasada artan arz miktarı dikkate alındığında doğalgaz fiyatlarının düşeceği öngörülmüştür. Bu durumda RF'nin sadece ekonomik kayıpları olmayacak, aynı zamanda siyasi anlamda da güç kaybedecektir. Tüm bunlar dikkate alındığında TANAP, ABD tarafından desteklenmiştir. Zira dönemin ABD Başkanı Donald Trump, Uluslararası Hazar Petrol ve Doğalgaz Fuarı'nın katılımcılarına yolladığı mesajda, TANAP projesinin hayata geçirilmesine ve Azerbaycan'ın enerji güvenliği ile ilgili çabalarına destek verdiklerini dile getirmiştir (Ajanstürk, 2018).

Türkiye, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları yönüyle pek şanslı sayılmadığından tükettiği enerjinin büyük bir bölümünü ithal etmektedir. Bu bağlamda TANAP, Türkiye için birçok açıdan önem arz etmektedir. Türkiye'nin yılda 45 milyon metreküp doğalgaz, 35 milyon ton petrol ve 30 milyon ton kömür ithal ettiği göz önüne alındığında TANAP boru hattı, Türkiye ekonomisine büyük oranda katkı sağlamaktadır (Tamzok, 2014). Hem kaynak devlet hem de güzergâh çeşitliliğine giden Türkiye, TANAP ile birlikte doğalgaz konusunda RF ve İran'a bağımlılıktan da kurtulmaktadır. Azerbaycan ile tarihsel ve kültürel bağlarının kuvvetli olmasının yanında doğalgazın da RF ve İran doğalgazına göre daha ucuz olması, Türkiye'nin enerji güvenliğini artırarak bu iki devlete karşı elini daha da güçlendirmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). Ayrıca TANAP'ın yapımı sırasında kullanılan yerli malzemelerin ve istihdam edilen kişilerin Türkiye ekonomisine olumlu katkıları da olmuştur. Öte yandan Türkiye'nin doğalgaz ithalat kontratlarının birçoğu 2021-2026 döneminde son bulacağından (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019) TANAP ile birlikte Azerbaycan'dan alınan ucuz doğalgazın, bu dönem içinde yapılacak yeni anlaşmalarda Türkiye'nin elini güçlendireceği söylenebilir.

Avrasya bölgesinde jeopolitik bir öneme sahip olan Türkiye, enerji kaynakları yönüyle pek şanslı sayılmasa da Hazar Havzası, Basra Körfezi ve RF'ye yakınlığı itibarıyla enerji politikalarında etkin olabilecek konumdadır. Bu bağlamda TANAP ile birlikte Azerbaycan doğalgazının Avrupa pazarına ulaşacak olmasıyla enerji politikalarında aktif olan Türkiye, çok büyük avantajlar elde etmiştir. Bunlardan ilki; TANAP ile birlikte Türkiye, enerjide merkezî devlet konumuna ulaşmıştır. İkincisi; RF ile gerginleşen ilişkilerin ardından AB için TANAP boru hattının daha önemli hâle gelmesine paralel olarak AB'nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasında Türkiye'ye verilen önem de artmıştır. Üçüncüsü; TANAP boru hattına Azerbaycan doğalgazının yanında Türkmenistan doğalgazının eklenmesi ihtimali de Türkiye'yi daha avantajlı bir konuma ulaştıracaktır.

TANAP boru hattıyla Türkiye'ye taşınan Azerbaycan doğalgazının Avrupa'ya taşınması da TAP

ile gerekleŖecektir. TAP; Edirne'nin İpsala ilçesinde TANAP boru hattına bağlanmasıyla başlayan, Yunanistan'ın kuzeyinden uzun bir mesafe kat ettikten sonra Arnavutluk'un ardından Adriyatik Denizi'nin altından geçerek İtalya'ya ulaştırılması planlanan doğalgaz boru hattı projesidir (Sak ve Zengin, 2015: 7). 2013'te Ŗahdeniz Konsorsiyumu tarafından imzalan TAP projesi, 870 kilometre uzunluğunda olup toplam maliyeti ise yaklaşık beş milyar avrodur (Erdoğan, 2017: 18). Düşük maliyetli TAP projesi ile birlikte Azerbaycan, doğalgazını ilk defa RF'den bağımsız olarak Avrupa pazarına ulaştıracaktır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bölge ile ekonomik alanda başlayacak ilişkileri olumlu siyasi ilişkilerin gelişmesine de zemin hazırlayacaktır. Ayrıca Azerbaycan doğalgazının Avrupa pazarına açılması ile birlikte Türkiye'nin transit konumu daha da güçlenecektir. Böylece Türkiye, Hazar Havzası ile Avrupa arasında bir köprü görevi de üstlenecektir.

Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak olan TANAP boru hattı ile TAP boru hattı, RF yönetiminin endişelenmesine sebep olmuştur. Azerbaycan doğalgazının RF doğalgazına alternatif olmasıyla birlikte TAP boru hattının, RF'ye ciddi bir darbe vuracağı RF yönetimi tarafından açıklandı (Enerji Enstitüsü, 2015). Bu bağlamda TAP boru hattının 2020'de tamamlanıp hizmete açıldıktan sonra RF doğalgazının kullanılma oranı azalabilecek ve RF'nin Avrupa üzerindeki siyasi etkinliğinde de kırılmalar meydana gelebilecektir. Aynı zamanda doğalgaz fiyatlarındaki olası düşüşler ile satış rakamlarındaki azalmalar da kâr oranlarını düşürebilecek ve RF'ye ekonomik açıdan zarar verebilecektir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; enerji, devletlerin temel ekonomik faktörlerini etkilemesinin yanında güvenlik ve dış politika yapım süreçlerini de etkilemektedir. Bu bağlamda enerji kaynakları yönüyle pek şanslı sayılmayan Türkiye ve AB üyesi devletler, ihtiyaçları olan petrol ve doğalgaz kaynaklarını karşılamak için ithalat yapmaktadırlar. Yani Türkiye ve AB üyeleri, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı olan devletlerdir. AB üyesi devletler, ihtiyaı olan petrolün %84'ünü ve doğalgazın %66'sını ithal etmektedirler (Sak ve Zengin, 2015: 9). Yine aynı şekilde Türkiye, ihtiyaı olan enerjinin %74'ünü ithal etmektedir (Dünya Enerji Konseyi, 2021). Görüldüğü üzere enerjide ithalat bağımlısı olan Türkiye ve AB üyesi devletlerin amacı; enerjinin ucuz, güvenli ve sürdürülebilir şekilde tedarik etmektir. Bu noktada TANAP boru hattı ile TAP boru hattı, Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarına açılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda TANAP boru hattı, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyaını karşılamaktadır. TAP boru hattı ise TANAP boru hattının devamı olarak Avrupa pazarının ihtiyaı olan doğalgaz akışını sağlayacaktır.

TANAP boru hattı ile birlikte Türkiye, sürdürülebilir enerji akışının ve küresel enerji arz güvenliğinin sağlanmasında RF'ye karşı üstünlük elde etmekte; Azerbaycan ise RF'nin etkisi altında kalmadan tek başına faaliyet gerçekleştirebilme noktasında elini daha da güçlendirmektedir (Erdağ, 2013: 867-877). Milli gelirinin çoğunluğunu enerji kaynaklarından elde eden RF, AB'ye en büyük doğalgaz ihraç eden ülke konumundadır. Bu durumun farkında olan RF, enerji kaynaklarını siyasi ve ekonomik bir silah olarak kullanıp AB üyesi devletler üzerinde baskı kurmaktadır. Yaşanan gelişmelerin farkında olan AB üyesi devletler ise RF'ye olan bağımlılıklarını azaltarak alternatif enerji kaynaklarına yönelmektedirler. Bu bağlamda Hazar Havzası enerji kaynakları, RF'ye alternatif olan kaynaklardır. Bunun için hem AB hem de ABD; TANAP boru hattına gereken desteği sağladılar, TAP boru hattının 2020'de tamamlanıp hizmete açılması için ise gereken desteği sağlamaya devam ettiler.

7. Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı ve Değerlendirilmesi

Kasım 2013'te Ukrayna'da başlayan iç savaşın ve Mart 2014'te de RF'nin Kırım'ı ilhakının ardından ABD ve AB, RF'ye karşı ekonomik yaptırımların uygulanması kararını almışlardır (İlter ve Kınık, 2017: 194). Uygulanan yaptırımlar karşısında RF ekonomisi zarar görmeye başlamıştır. Ekonomik açıdan ağır kayıplarla karşı karşıya kalan RF, söz konusu yaptırımlara enerji kaynakları üzerinden karşılık vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda atılan adımların başında, RF doğalgazını Karadeniz'in altından Avrupa pazarına ulaştırması planlanan Güney Akım projesinin iptal edilmesi gelmiştir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 3). AB'nin doğalgaz kaynaklarında RF'ye bağımlılığının farkında olan RF yönetimi, AB üyesi devletlerin farklı enerji kaynaklarına yönelmelerini de değerlendirmiştir. Bu bağlamda RF yönetimi, AB üyesi olan Bulgaristan üzerinden diğer devletlere ulaştırılacak olan Güney Akım projesinin iptal edilmesi ile farklı güzergâhlar oluşturacak projeleri değerlendirmeye almıştır. 2014 yılının Aralık ayında RF Başkanı Vladimir Putin'in gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinin öneminin çok daha ayrı olduğunu söylemek mümkündür. Türk ve Rus liderleri tarafından gerçekleştirilen görüşmelerden sonra Vladimir Putin, Güney Akım projesinin iptal edildiğini belirterek bu projenin yerine AB üyesi devletlere Türkiye üzerinden doğalgaz verilmesini amaçlayan Türk Akımı projesi için çalışmalar yapıldığını açıklamıştır (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 3). Toplamda dört boru hattı olarak inşa edilecek Türk Akımı projesinin bir boru hattından Türkiye'nin, geriye kalan üç boru hattından da AB üyesi devletlerin doğalgaz ihtiyacı karşılanacaktır. RF'den başlayacak olan Türk Akımı projesi, Karadeniz altından geçerek Türkiye sınırına ulaşacak ve Türkiye topraklarında yaklaşık 260 kilometre mesafe kat ettikten sonra Yunanistan'da Kipi'ye bağlanacaktır (Enerji Enstitüsü, 2015). Türk Akımı projesi ile toplamda 63 milyar metreküp doğalgaz taşınması planlanmakta; bunun 15 milyar metreküpü ile Türkiye'nin ihtiyaçlarının karşılanması, 48 milyar metreküpünün ise Yunanistan üzerinden Avrupa pazarına taşınması amaçlanmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019).

Kasım 2015'te yaşanan uçak krizinden sonra gerginleşen RF-Türkiye ilişkileri, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, RF Başkanı Vladimir Putin'e yazdığı mektupla normal seyrine dönmeye başladı. Hemen ardından Ağustos 2016'da, St. Petersburg'da, iki devlet lideri ilk kez yüz yüze bir görüşme gerçekleştirdi. Gerçekleşen görüşmenin ardından yapılan basın toplantısında, iki devlet arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin normalleştirilmesine vurgu yapıldı (Sputnik Türkiye, 2016). Bu görüşmeden iki ay sonra Ekim 2016'da, İstanbul'da bir araya gelen iki devlet lideri 23. Dünya Enerji Kongresi esnasında bir görüşme daha gerçekleştirip Türk Akımı doğalgaz boru hattı projesine dair anlaşmayı imzaladılar. Bu ikili görüşmeden sonra yapılan basın toplantısında liderler, RF-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi konusunda mutabık kaldıklarını vurguladılar (Hürriyet, 2016).

Türk Akımı doğalgaz boru hattı proje anlaşması, hem TBMM'den hem de Duma'dan geçerek kabul edildi. Bu anlaşmaya göre toplam 31,5 milyar metreküp kapasiteli iki boru hattı inşa edilmesine, 15,75 metreküp hacimli bir boru hattıyla Türkiye'nin ihtiyaçlarının karşılanmasına, ikinci bir hatla da doğalgazın Avrupa pazarına ulaştırılmasına karar verildi. Ayrıca bu anlaşma ile AB'den gerekli garantiler sağlanması şartı ile 31,5 milyar metreküp kapasiteli iki boru hattının daha yapılmasına karar verildi (Anadolu Ajansı, 2017). Böylece Türkiye, enerji arz güvenliğini sağlamakla hem ekonomik kazanımlar elde etmekte hem de RF ve AB ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Enerji kaynakları bakımından pek şanslı olmayan Türkiye; bu ihtiyacının %74'ünü ithal etmektedir. Ancak bu durumdan Türkiye'nin enerji politikaları olamayacağı anlaşılmamalıdır.

Türkiye, dünyada petrol ve doğalgaz kaynaklarının çoğunluğuna sahip olan Hazar Havzası, Basra Körfezi ve RF'ye yakınlığı itibarıyla Avrasya bölgesinde jeopolitik bir öneme sahiptir. Hazar Havzası, Basra Körfezi ve RF'de bulunan petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında transit ülke konumunda olması nedeniyle Türkiye, ithalatçı ve ihracatçı devletler arasında köprü görevini üstlenmiştir. Mevcut petrol ve doğalgaz boru hatlarına 2020'de hizmete açılan Türk Akımı doğalgaz boru hattının da eklenmesiyle Türkiye, enerji alanında merkezî bir konuma erişerek ithalatçı ve ihracatçı devletler arasındaki köprü görevini pekiştirmiştir. Türkiye bu bağlamda, enerji konusunda önemli bir aktör hâline gelip enerji arz güvenliğini sağlamakta ve daha ucuza doğalgaz alınması gibi avantajlardan yararlanmaktadır.

Türkiye'nin doğalgaz ithalinin %55'i (yaklaşık 27 milyar metreküp) RF'den sağlanmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). Bu nedenle Türk Akımı boru hattı ile RF'den ithal edilen doğalgazın bir kısmındaki güzergâh değişikliği, devletin arz güvenliğinin artmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Türkiye ithal ettiği RF doğalgazının tamamını, Türk Akımı doğalgaz boru hattı hizmete girdikten sonra RF'den direkt almaya başlamıştır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019). Yani Türk Akımı boru hattının açılmasıyla birlikte RF doğalgazını Türkiye, artık Ukrayna, Bulgaristan üzerinden değil de doğrudan RF'nin kendisinden almaya başlamıştır. Bu bağlamda RF-Ukrayna krizi örneğinde olduğu gibi yaşanan krizler de Türkiye'nin enerji arz güvenliğini tehlikeye atmamıştır. Ayrıca aracı devletlerin ortadan kalkmasıyla birlikte Türkiye, transit geçiş ücretleri için bedel ödemeyerek doğalgaz ihtiyaçlarını daha ucuza karşılamaya başlamıştır. 2020'ye kadar doğalgaz ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli yüksek faturalar ödemek zorunda kalan Türkiye'nin, Türk Akımı doğalgaz boru hattının açılması ve merkezî bir öneme sahip olması ile birlikte maliyetler de azalmaya başladığından ekonomik kalkınma hareketleri daha çok desteklendiği söylenebilir. Burada belirtilmesi gereken konulardan bir diğeri de Türkiye'nin, Türk Akımı doğalgaz boru hattıyla RF'ye olan bağımlılığının artmadığıdır. Yani bu boru hattının açılmasından sonra Türkiye, RF'den ilave doğalgaz alımı gerçekleştirmemiş, sadece güzergâhta bir değişme söz konusu olmuştur.

Türk Akımı doğalgaz boru hattı, RF ve Türkiye'nin dışında Yunanistan, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Bulgaristan gibi devletleri de etkilemiştir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 3). Güney Akım projesinin iptal edilmesi ile birlikte transit ülke konumundaki Bulgaristan devre dışı kaldı. Türk Akımı projesinde Türkiye'den sonra önemli diğer aktör Yunanistan'dır. Kasım 2013'te Ukrayna'da başlayan iç savaşın ve Mart 2014'te de RF'nin Kırım'ı ilhakının ardından gerginleşen RF-AB ilişkilerine rağmen Yunanistan, RF ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. Yunanistan'ın bu tutumu, AB ve ABD tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. AB ve ABD'nin eleştirilerine rağmen Yunanistan, Türk Akımı projesinin hayata geçirilmesiyle birlikte borç yükünü azaltmak için fırsat yakalamıştır. Zaten 2008'de ABD'de başlayan finansal kriz, Yunanistan'da borç krizine dönüştüğünden ekonomik açıdan oldukça zor zamanlar yaşayan Yunanistan için Türk Akımı projesi ve bu projenin hayata geçirilmesi bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türk Akımı projesinin tamamlanıp doğalgazın Avrupa pazarına taşınması durumunda Yunanistan'da yatırımların artacağı, istihdam alanında artışların olacağı ve işsizlik seviyesinde de azalmalar meydana geleceği beklenmektedir. Böylece Yunanistan'ın üzerindeki borç yükünde de azalmaların olacağı söylenebilir. Ayrıca Türk Akımı projesinin Yunanistan'a ekonomik getirisinin yanında başta Kuzey Makedonya ve Sırbistan olmak üzere Avrupa'ya taşınacak doğalgazın buradan dağıtılması da bu devletin bölgesel aktör konumuna yükselmesini sağlayabilecektir.

Türk Akımı doğalgaz boru hattının asıl kazananı ise RF'dir. Ekonomisinin büyük bir bölümünü

enerji kaynaklarından oluşan RF, bu hattın açılmasıyla birlikte farklı enerji güzergâhlarına da sahip olmuştur. Türk Akımı, Kırım'ın ilhakından sonra yaşanan ekonomik yaptırımlara karşı RF Başkanı Vladimir Putin'in ortaya attığı bir proje olarak karşımıza çıkmıştı. Bu bağlamda Vladimir Putin, farklı alternatiflere yönelerek enerji alanında kendisinin engellenemeyeceği mesajını verdi. Türkiye'yle yaşanan uçak krizinin ardından proje kısa bir süre rafa kalksa da devletlerin ortak noktada buluşmak için hamleler yapması ile önemini korumayı başardı. Bu proje gerçekleştiğinde birinci ayağı olarak Türkiye'nin ihtiyaçları karşılanırken ikinci ayağında ise Avrupa'nın ihtiyaçları karşılanacaktır. Türk Akımı projesi hayata geçtiğinde Türkiye'nin RF'ye doğalgaz bağımlılığında ciddi bir değişim yaşanmayarak yüksek olan bu bağımlılık devam etmiştir. Bu da ikili ilişkilerin bozulabilme ihtimaline karşı enerji arz güvenliğinde tehlikeli boyut oluşturabileceğinin bir göstergesidir. Bu bağlamda Türkiye'nin TANAP boru hattı gibi alternatif doğalgaz kaynaklarına yönelerek RF'ye bağımlılığını azaltacak projeler ortaya koyması gerekmiştir. Türk Akımı projesinin Türkiye için olumlu yönleri de bulunmaktadır. RF'den alınan doğalgaz için aracı devletlerin devre dışı kalması ile ödenen transit ücretler ortadan kalkmış ve RF doğalgazının ülkeye doğrudan giriş yapması sağlanmıştır. Aynı zamanda aracı devletlerin RF ile ikili ilişkilerinden etkilenebilecek doğalgaz sevkiyatıyla ilgili olumsuz durumlar da ortadan kalkmıştır. Türk Akımı projesi ile birlikte RF'nin alternatif enerji hatlarının Türkiye'den geçmesi, RF için Türkiye'nin önemini daha da artırdığı söylenebilir.

Sonuç

21. yüzyılda hızlı nüfus artışı, sanayileşme hareketleri ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, enerji kaynaklarına olan ihtiyacı da artırmıştır. Devletlerin temel amacı; kalkınma ve ekonomik büyümenin temel girdisi olan enerji kaynaklarının uygun fiyattan, güvenilir ve sürdürülebilir şekilde temin ederek enerji arz güvenliğini sağlamaktır. Bunun temel nedeni ise enerji arz güvenliğinin sağlanması ile birlikte enerji temin edilmesindeki devamlılığın ve enerjiden elde edilen verimliliğin beraberinde geliyor olmasıdır. Nitekim bu durum, enerji kaynaklarına sahip devletler ile tüketici devletler arasında bu kaynakların ulaştırılabilme potansiyeline sahip olan devletlerin önemini artırarak konumlarının yükselmesini sağlamaktadır.

Türkiye, Avrasya jeopolitiğindeki konumu itibarıyla enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında transit ülke konumunda olması nedeniyle stratejik değere sahiptir. Enerji kaynakları bakımından pek şanslı sayılmayan Türkiye, tükettiği enerjinin büyük bir bölümünü ithal etmektedir. Türkiye'nin temel amacı, enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmaktır. Ayrıca bulunduğu stratejik konumun da avantajını kullanarak enerji alanında söz sahibi devletlerden biri olmak istemektedir. Ancak bu sayede enerji maliyetlerini azaltmalar elde ederek ekonomik büyüme için gerekli olan yatırım harcamalarına sahip olmasının yanında bölgesel aktör olma yolunda da önemli adımlar atabilecektir. Hem TANAP hem de Türk Akımı doğalgaz boru hattında AB, Azerbaycan ve RF için Türkiye vazgeçilmez devlet konumuna yükselmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin temel amacı olan enerjide merkezî devlet olma isteği için önemli adımlar atılmış olmaktadır. Ancak Türkiye'nin, enerji kaynaklarına olan bu yüksek bağımlılık seviyesini minimuma indirebilmek amacıyla gerçekçi enerji politikaları oluşturup hayata geçirmesi gerekmektedir. Kısa vadede ziyade uzun vadeli enerji stratejileri saptanmalıdır. Ayrıca bilinçli ve kararlı bir şekilde devletlerin temel politikalarını etkileyen faktörler de dikkate alınmalıdır. Türkiye'nin dışa olan enerji bağımlılığını azaltması ve enerji ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından karşılayabilmesi için oldukça uzun bir yol kat etmesi ve yeni ve gerçekçi birçok strateji uygulaması gerekmektedir.

TANAP ve Türk Akımı doğalgaz boru hatları, hem birbirine yakın olan Avrupa pazarlarının

ihyaıları hem de Türkiye'de artan enerji taleplerini karşılamaktadır. Ayrıca güzergâh çeşitliliğinin sağlanması açısından Türkiye için ikisinin de hayata geçirilmesi önemlidir. AB açısından değerlendirildiğinde ise TANAP boru hattı ile Türkiye, Türk Akımı doğalgaz boru hattıyla da RF için vazgeçilmez bir konuma yükselmektedir. Türkiye'de artan enerji talepleri de göz önüne alındığında bu hatlardan sadece birisinin Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalacağı değerlendirilebilir. TANAP boru hattıyla Türk Akımı doğalgaz boru hattının birbirine rakip olmadığı, hem Avrupa ile Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının karşılanması açısından hem de Türkiye'deki güzergâh çeşitliliği açısından birbirini tamamladığı belirtilebilir. Bu iki doğalgaz boru hattının açılmasıyla enerji alanında Türkiye'nin eli daha da güçlenerek Avrasya bölgesindeki jeopolitik açıdan stratejik önemini artırdığı söylenebilir

Etik Beyanı

Bu makalede hiçbir insan çalışması sunulmamıştır.

Yazar Katkıları

Yazar bu çalışmaya katkısı olduğunu beyan etmiş ve yayın için onaylamıştır.

Çıkar çatışması

Yazar, araştırmanın potansiyel bir çıkar çatışması olarak yorumlanabilecek ticari veya finansal ilişkilerin yokluğunda yürütüldüğünü beyan etmektedir.

Kaynaklar

- Ajanstürk. (2018), ABD'den TANAP Açıklaması, 12 Ocak 2019 tarihinde <http://www.ajansturk.tv/gundem/abdden-trans-anadolu-dogal-gaz-boru-hatti-tanap-aciklamasi/> adresinden alındı.
- Akbarzadeh, S. (2004), Keeping Central Asia Stable, *Third World Quarterly*, 25(4), 689-705.
- Akdiş, M. (2009), Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Sosyal-Kültürel İlişkiler, Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler, 13 Mart 2019 tarihinde Dış Ticaret Müsteşarlığı: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz09/orta-asya.html> adresinden alındı.
- Aliyev, H. (1997), Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde C. II, Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı.
- Aliyev, İ. (2007), Azerbaijan: The New Source of Energy of the 21st Century, 5 Nisan 2019 tarihinde <http://www.cia.org/azerbaijannewsresourceofenergy.html> adresinden alındı.
- Anadolu Ajansı. (2017), Türk Akımı Anlaşması Duma'da Kabul Edildi, 23 Aralık 2018 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-akimi-anlasmasi-dumada-kabul-edildi/731374> adresinden alındı.
- Aras, O. N. (2004), Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul: Derin Yayınları.
- Aras, O. N., Süleymanov, E. ve Hasanov, F. (2013), Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler, S. Sarı, A. H. Gencer ve İ. Sözen içinde, *International Conference On Eurasian Economies 2013* (s. 991-998), İstanbul: Beykent University.
- Aydın, N. Z. (2012), Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 207-224.
- Azerbaycan. (1994), Qaz Azerbaycan'da Qaldı, 17 Nisan 2019 tarihinde Azerbaycan Resmi Dövlət Qezetı: <https://www.azerbaijan-news.az/> adresinden alındı.
- Azerbaycan. (2019), Azerbaycan Nefti Dünya Bazarında, 17 Nisan 2019 tarihinde Azerbaycan Resmi Dövlət Qezetı: <https://www.azerbaijan-news.az/> adresinden alındı.
- Bayraç, N. (2009), Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye, *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 115-142.

- BOTAŞ (1998), Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi (Azerbaycan), Ankara: BOTAŞ yayınları.
- British Petroleum. (2018), BP Statistical Review of World Energy (s.1-53), 18 Mart 2019 tarihinde <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> adresinden alındı.
- Brzezinski, Z. (2013), *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, New York: Basic Books Group.
- CNN Türk. (2017), Türkiye'nin TANAP'taki Hissesi Artırıldı, 3 Nisan 2019 tarihinde CNN Türk Haber Kanalı: <https://www.cnnturk.com/ekonomi/sirketler/turkiyenin-tanaptaki-hissesi-artirildi> adresinden alındı.
- Dekanozishvili, M. (2010), *Towards a Common European Energy Policy*, American Political Association Annual Meeting, Washington, DC.
- Donaldson, R. H., Noguee, J. L. ve Nadkarni, V. (2014), *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems*, New York: M. E. Sharpe.
- Dugin, A. (1997), *Asnovi Geopolitiki*, Moskva: Arktogeya.
- Durmuşoğlu, S. (2015), *Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Komşu Ülkelerle Uluslararası İlişkilerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durmuşoğlu, S. (2016), 21. Yüzyılın Enerji Denklemi ve Türkiye, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(29), 283-303.
- Dünya Enerji Konseyi. (2021), Türkiye Enerji Denge Tabloları (2019 Denge Tablosu), 8 Nisan 2021 tarihinde Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi: <https://www.dunyaenerji.org.tr/turkiye-enerji-denge-tabloları/> adresinden alındı.
- Enerji Enstitüsü. (2015), Türk Akımı Gaz Boru Hattı Projesinin Güzergahı Belli Oldu, 8 Ocak 2018 tarihinde <http://enerjiinstitutusu.com/2015/02/20/turk-akimi-gaz-boru-hatti-projesinin-guzergah-belli-oldu/> adresinden alındı.
- Erdağ, R. (2013), Anadolu Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin (TANAP) Küresel Enerji Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *International Journal of Social Science*, 6(3), 867-887.
- Erdoğan, N. (2017), TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(3), 10-26.
- Gökay, B. (1998), *Caspian Uncertainties: Regional Rivatries and Pipelines*, Perceptions, 2(5), 51-63.
- Harrop, J. (2000), *The Political Economy of Integration in the European Union*, 3. Baskı, Cheltenham: Edward Elgar.
- Hürriyet. (2016), Türkiye ile Rusya Arasında Türk Akımı Anlaşması İmzalandı, 12 Şubat 2019 tarihinde Hürriyet Gazetesi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ve-putin-mabeyn-koskundergorustu-40244979> adresinden alındı.
- İlter, E. ve Kınık, H. (2017), Türkiye'nin Enerji Denklemi: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(18), 185-200.
- İşyar, Ö. G. (2013), *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora Yayınları.
- Karagöl, E. T. ve Kızılkaya, M. (2015), Rusya-AB-Türkiye Üçgeninde Türk Akımı, *SETA Perspektif*, 1(105), 1-6.
- Kedikli, U. ve Çiçek, Y. (2020), Bölgesel ve Küresel Güçlerin Enerji Politikalarının Hazar 'Denizi' Uyuşmazlığına ve Çözümüne Yansımaları, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 76-120.
- Koç, E. ve Kaplan, E. (2008), Dünyada ve Türkiye'de Genel Enerji Durumu-I Dünya Değerlendirmesi, *Termodinamik Dergisi*, 1(187), 70-80.
- Maynes, W. (2003), *America Discovers Central Asia*, *Foreign Affairs*, 82(2), 120-132.
- Merdan, A. S. (2020), *Azerbaycan-ABD İlişkileri ve Azerbaycan'da ABD İmajı (1991-2010)*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Milliyet. (2020), Trans Adriyatik Boru Hattı Ticari Olarak İşlemeye Başladı, 16 Kasım 2020 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/trans-adriyatik-boru-hatti-ticari-olarak-islemeye->

basladi-6355480 adresinden alındı.

- Mor, H. (2010), Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14(1), 499-541.
- Nogayeva, A. (2011), ABD, Rusya ve Çin'in Stratejik Denge Arayışları, 2. Baskı, Ankara: Uçak Yayınları.
- Onur, M. (2006), Petrol ve Doğalgazın Dünyada, Türkiye'de Durumu ve İTÜ'deki Çalışmalar, ENKÜS 2006 İTÜ Enerji Çalıştay ve Sergisi (s. 240-259), İstanbul: Enerji Enstitüsü Yayınları.
- Özder, A. (2013), Avrasya Kavramı ve Önemi, Avrasya İncelemeleri Dergisi, 2(2), 65-88.
- Sak, H. ve Zengin, A. (2015), Uluslararası Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri; Türkiye'nin Doğal Gaz Ticareti Açısından Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) Projelerinin Değerlendirilmesi, TC İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series, 1(6), 1-13.
- Sputnik Türkiye. (2016), 9 Ağustos'taki Putin-Erdoğan Görüşmesi, 8 Aralık 2018 tarihinde Sputnik Türkiye Uluslararası Haber Ajansı: https://tr.sputnik-news.com/trend/9agustos_putin_erdogan_gorusme/ adresinden alındı.
- Tamzok, N. (2014), Türkiye Enerji İthalatında Kaçınıcı?, 7 Şubat 2021 tarihinde Enerji Günlüğü: <http://www.enerjigunlugu.net/turkiye-enerji-ithalatinda-kacinci-10228yy.htm> adresinden alındı.
- TANAP Doğalgaz İletişim A.Ş.. (2021), Çevresel Etki Değerlendirme, TANAP Projesi ÇED Raporu, 6 Şubat 2021 tarihinde <http://www.tanap.com/content/file/bolum-1.pdf> adresinden alındı.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2021), 5 Mart 2021 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa adresinden alındı.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2019), 28 Mart 2019 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari> adresinden alındı.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2019), 28 Mart 2019 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> adresinden alındı.
- Tellal, E. (2005), Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği, Uluslararası İlişkiler, 2(5), 49-70.
- TÜİK. (2019), 10 Mart 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr> adresinden alındı.
- Tüysüzoğlu, G. (2013), Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmancılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm, Alternatif Politika, 5(3), 295-323.
- Williams, A. ve Tekin, A. (2011), Geo-Politics of the Euro-Asia Anergy Nexus: The European Union, Russia and Turkey, Great Britain: Palgrave Macmillan.
- Yıldız, F. (2013), Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Enerji Arz Güvenliği Arayışları, İnsan ve Toplum, 3(5), 159-181.